

15. Inventory of innovative practices in education for sustainable development, DG EDUCATION AND CULTURE. Final Report submitted by GHK In association with: Danish Technology Institute Technopolis, 2008, Brussels, 99p.
16. Muijs Daniel, Mel West and Mel Ainscow Why network? Theoretical perspectives on networking School Effectiveness and School Improvement Vol. 21, No. 1, March 2010, 5–26
17. OECD (2003). Networks of Innovation. Paris: OECD.
18. Rycroft R. Technology-based globalization indicators: The centrality of innovation network data//Technology in society.N.Y., 2003.-vol.25, N 3.-p.299-317).
19. Vygotsky, L., Vygotsky, S., & John-Steiner, V. (Eds.). (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Мельникова О.С.
(м. Маріуполь, Україна)

УДК 070(477)“196 /198”(045)

ДИСИДЕНТСЬКА КОМУНІКАЦІЯ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У статті досліджено дисидентську комунікацію Радянської України, її причини виникнення та наслідки. Дослідження проводилися на широкій базі архівних джерел та наукових праць зарубіжних і вітчизняних вчених. Творча спадщина дисидентів використовується науковцями з різних галузей знань, зокрема соціології, літературознавства, історії.

Ключові слова: дисидент, комунікація, інакомислення.

Статья посвящена исследованию диссидентской коммуникации Советской Украины, ее причинам и последствиям. Исследования проводились на широкой базе архивных источников и научных трудов зарубежных и отечественных ученых. Творческое наследие диссидентов используется в различных областях науки, в частности, в социологии, литературоведении, истории.

Ключевые слова: диссидент, коммуникация, инакомыслие.

The article deals with communication dissident Soviet Ukraine, its causes and consequences. The studies were conducted on a broad basis of archival sources and scientific works of foreign and domestic scientists. The artistic heritage of dissidents used in various fields, particularly in sociology, literary criticism, and history.

Key words: dissident, communication, dissent.

Дисидентська комунікація в Радянській Україні розвивалася в контексті радянського дисидентського руху. Відповідно до історичних передумов, соціальної, культурної, інформаційної політики в СРСР дисидентська комунікація як форма інакомислення пройшла шлях розвитку від так званої «хрущовської відлиги» до «перебудови». Проте існує необхідність розглянути причини зародження та наслідки дисидентської комунікації в суспільстві на прикладі Української РСР. Об'єктом виступають самвидавні матеріали (інформаційні повідомлення, публіцистичні виступи, художні твори, правозахисні документи) з приватного архіву В. Чорновола та архівні джерела ГДА СБУ. Відповідно предметом дослідження є причини виникнення та наслідки дисидентської комунікації в Радянській Україні (1960-1980-і рр.).

За мету поставимо визначити роль та результативність дисидентської комунікації у публічній сфері тоталітарного суспільства. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- дослідити умови створення та функціонування дисидентської комунікації;
- розглянути дисидентську комунікацію у соціокультурному аспекті;
- проаналізувати наслідки інформаційно-комунікаційної діяльності дисидентів.

Причини, які вплинули на зародження дисидентського руху в СРСР, формувалися за допомогою: внутрішніх переконань, які з'явилися в результаті сімейних або дружніх переконань, західної підтримки, тиску радянської системи, роботи КДБ по створенню власних агентів в цьому середовищі [1, с. 385]. Обговорення соціально-політичних проблем перейшло у приватно-публічну сферу, де і зародилося дисидентство як соціальне і культурне явище. Як вважає С. Кара-Мурза, дисидентський рух з'явився в 1960-і, а в 1970-і рр. став важливим явищем суспільного життя, представники якого стали альтернативною стороною тоталітарної системи, працювали в нових течіях, як «творча меншість», при цьому використовували інфраструктуру офіційної системи, цитували ідеологів комунізму. Вплив дисидентів очевидний з урахуванням спіралі мовчання (Е. Ноель-Нойман), адже інформація самвидаву поширювалася не тільки за допомогою «голосів» нелегальних радіо, але й серед представників інтелігенції, які продовжували нести ідеї в маси [2].

Дисидентську комунікацію як форму інакомислення досліджували вчені з різних галузей знань: історії, соціології, філософії, літературознавства, мовознавства, психології, суспільствознавства, політології, культурології, журналістикознавства. Зокрема, проблему інакомислення розглядали А. Грамші, Г. Лукач, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе, Р. Барт, Г. Моска, М. Фуко, Р. Мертон, А. Турен, Е. Ноель-Нойман, Х. Арндт, Ю. Габермас, А. Гоулднер, С. Давидов, І. Суслов. Історики також приділяли увагу комунікації в контексті дисидентського руху: Л. Алексеева, І. Майстренко, І. Клейнер, Б. Кравченко, І. Лисяк-Рудницький, В. Баран, Г. Касьянов, А. Русначенко, О. Бажан, Б. Захаров, В. Деревінський. Самвидавну активність досліджували А. Блум, А. Струкова, С. Ушакін, О. Обертас, вплив іноземних радіопередач і їх «глушіння» – Т. Горяєва,

І. Утехін, Є. Фінкельштейн, особливості альтернативних медіа – Л. Тимофєєва, А. Струкова, І. Брага. Соціологи С. Тєроу і Г. Кітчелт розглядали критику соціального порядку як форму колективної дії або політичного акта у вигляді громадських рухів, що були направлені не перебудову суспільства.

А. Грамші писав про втрату державної гегемонії як процесу зміни громадської думки та свідомості кожного громадянина, трансформації його світу символів, культурної основи суспільства, на чому заснована колективна воля до збереження порядку. Тому інтелігенція є головним чинником у встановленні і підриві гегемонії, адже саме її представники створюють і поширюють в суспільстві ідеології [3].

У 1960-80-х рр. в Радянській Україні набуло популярності поширення художньої літератури, альманахів, журналів, антологій дисидентського руху, звернень, заяв та інших документів. Український нелегальна преса, яка не мала чіткої періодичності, поширювалася стихійно і повідомляла українській громадськості, як на території СРСР, так і за кордоном про порушення прав людини в Радянському Союзі, створенні національно-визвольного та правозахисного руху, репресії творчої та наукової інтелігенції і т. д. Серед дисидентських комунікацій також були самвидав, нелегальне радіомовлення станцій «Свобода», «Голос Америки», організація заборонених арт-виставок, театральних вистав, клубів (Клуб творчої молоді в Києві), «кухонні» розмови. Поширення художньої літератури, публіцистики, документалістики відбувалося без контролю авторів-дисидентів. Проте у 1970-х рр. набули популярності листи-протести, документи програмно-політичного характеру. Замість анонімних листівок у 1960-х рр. дисиденти писали відкриті листи до керівництва держави, що мали «підписантів», коли люди не приховували своїх прізвищ і підтримували ідеї дисидентів. Після «кухонно-побутового» протесту української інтелігенції настав час мітингів, демонстрацій, створення правозахисних організацій та фондів фінансової допомоги політ'язням.

Заборонені твори українських дисидентів функціонували як альтернатива домінуючої моделі радянської культури. Вони реалізували контркультуру. Влада в тоталітарних країнах завжди боролася з такими альтернативними потоками за допомогою цензури, репресій, щоб стримати заборонені типи текстів, творів мистецтва від поширення.

Активно дисидентів публікували тамвидав і офіційна преса Західної Європи та США. Резонанс міг бути двох типів: резонанс із західними ЗМІ, що в результаті давало ретрансляцію цих повідомлень назад в СРСР, а також резонанс з масовою свідомістю всередині держави. Останній тип резонансу міг виникати автоматично, оскільки конструктори публічного простору не мали тих можливостей за змістом достовірності, які були в дисидентських потоках, де не було жорстких системних вимог. Те, що піддавалося цензурі в офіційних ЗМІ, ставало головною темою в самвидаві [1, с. 216].

Дисидентські комунікативні потоки базувалися на інших подіях, героях, інтерпретаціях. Тому вони повинні були вступати в конфлікт з офіційними подіями, героями, інтерпретаціями. Але ці дві моделі (альтернативна та домінантна) доповнювали одна одну, оскільки розповідали про різні аспекти одного світу. Наприклад, публічні герої віддавали своє життя за вітчизну на війні, то дисиденти жертвували собою заради ідеї в мирний період (випадок самоспалення Василя Макуха у Києві).

Публічні та дисидентські комунікативні потоки не збігаються, в результаті чого виникли «кухонні розмови» та ритуалізація публічних комунікацій. Вони, у свою чергу, породжують феномен застою, оскільки комунікації у багатьох випадках починають не відповідати дійсності.

А. Юрчак розглядає в рамках радянської культури «авторитетний дискурс» (ритуали, революційний мову, візуальна пропаганда) і строгу догму, яка стає звичайним явищем в повсякденному житті і, таким чином, втрачає свою первісну конструктивну сутність. Але в радянській культурі, на думку вченого, не існувало єдиного альтернативного дискурсу, тому що суспільство відволікалася від авторитетного дискурсу у літературних, культурологічних клубах, туристичних походах, на кухнях і т.д. Причому дискурс розглядається як система фреймів і смислів, за допомогою яких відбувається делегітимація громадського порядку. Дисидентський дискурс яскраво виражається в публіцистиці дисидентів, яка циркулювала в самвидаві, публічних виступах, відкритих листах, заявах, радіовиступах, художніх творах. Однак І. Суслєв вважає, що фреймінг відображає певний альтернативний дискурс, певні смисли і значення та розгортається на тлі репрезентації масової культури. Тому інтерпретації реальності дисидентів в більшості випадків не призводило до масових дій, громадських рухів [4, с. 55].

Самвидав також відображає методи інформаційної боротьби між українськими дисидентами та працівниками КДБ. Для протистояння автори самвидаву (І. Дзюба, В. Чорновіл, Є. Сверстюк, В. Мороз, М. Плахотнюк та ін.) вступали у дискусії з марксистсько-ленінських позицій на сторінках самвидавного журналу «Український вісник» (1970-1972, 1987-1989). У КДБ УРСР дисидентів переслідували по справі «Блок». Відома російська дослідниця дисидентського руху Л. Алексєєва писала, що у другій половині минулого століття більшість політ'язнів в СРСР склали українці, зокрема у 1976 році з 20 осіб – 13 були українськими політ'язнями [5, с. 114].

У Радянському Союзі не всі виступи дисидентів заборонялися, хоча відбувалися масові арешти української інтелігенції. У роки активної діяльності самвидаву (1965-1972) як провідної форми альтернативної культури почалися арешти авторів, видавців, організаторів, розповсюджувачів самвидавних видань. Всі отримали терміни позбавлення волі за ст. 62 ч.1 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда). Після «хрущовської відлиги» з приходом до влади Л. Брежнєва частина української інтелігенції стала співпрацювати з владними структурами, а інша – продовжувала протистояти тоталітарному режимові. У цей час набирають обертів національно-визвольний та правозахисний рухи. Дисиденти Радянської України створювали свої осередки (наприклад, Клуб Творчої Молоді), де функціонував свій інформаційний простір. На їх заходах акцентувалося на проблемах, які не висвітлювалися офіційною пресою, і героях самвидавних творів (політ'язні, заборонені автори).

Під час «застою» в СРСР увага населення переводилася на особливості економіки, тому радянську людину не цікавила проблематика дисидентських медіатекстів та виступів. На початку 1970-х рр. масові петиційні кампанії змінилися на одиничні правозахисні протести. З боку влади в цей час було поширено використання

пропагандистської інформаційної кампанії проти окремих українських дисидентів (В. Чорновола, І. Дзюби, І. Світличного) в офіційній пресі та на телебаченні. Авторитет держави та праця спецагентів проти дисидентів досягли свого апогею. «Одночасно, тиражуючи «правильні» тексти, можна досягати того самого результату, оскільки мізерні накладі інших ні на що не впливатимуть, не будуть вивчатись в школах і університетах», – пише Г. Почепцов [6, с. 121].

Проте під час перебудови у другій половині 1980-х рр. в епоху гласності та плюралізму думок дисидентська комунікація набула поширення, популярності, ефективності, адже «...соціосистема зацікавлена в нових видах повідомлень, коли йдеться про трансформацію соціосистеми, то в нормі, навпаки, типовим для соціосистеми є повідомлення, що спрямовані на утримання ситуації, на стабілізацію її» [6, с. 32].

На думку Г. Маркузе, у комуністичному суспільстві технічний прогрес впливав на рівень економічних показників, а отже, відносно стабільний розвиток соціуму. Помірне покращення рівня життя виключило можливість перемін у соціально-політичному житті держави. Тому ідеї та нові цінності дисидентів здавалися абстрактними та нереальними. Маркузе вважав, якщо свобода від потреб стає реальною, то необхідність у правах і свободах втрачає сенс [7].

У другій половині вісімдесятих років радянське суспільство стало готовим до змін в економіці, соціальній і духовній сферах республік, що прискорило процес розвалу СРСР. Політика М. Горбачова проголосила, що в країні повинна бути лібералізація суспільно-політичного життя. Гласність дала поштовх розвитку свободи слова. Влада була змушена скасувати цензуру, після чого в республіках з'явилося багато нелегальних видань, газет, журналів, які за законом не переслідувалися. Припинили «глушіння» зарубіжних радіостанцій. Таким чином, населення отримало більше інформації. Тому в кінці вісімдесятих років минулого століття з'являлися політичні сили, які стали опонентами правлячої партії. З січня 1988 р. різні неформальні організації почали поширювати ідею створення громадського об'єднання на зразок народного фронту. За законом громадяни мали право на об'єднання. Так, в 1987 році почали свою діяльність Український культурологічний клуб (УКК), Товариство Лева, Українська студентська спілка, Українська Гельсінська Спілка (УГС), які мали друковані органи. Так, на основі Української Гельсінської Групи була створена Українська Гельсінська Спілка, на чолі якої стояв політв'язень Л. Лук'яненко, і яка згодом розпалася на кілька політичних партій. В. Чорновіл та інші члени редколегії «Українського вісника» були активними учасниками УГС.

Дисиденти крім нових підходів у літературі, мистецтві, критиці, несли і нові знання. Період перебудови розуміється як інформаційний потік раніше заборонених знань, особливо, по національній тематиці. Заборонялася негативна інформація про СРСР і його базові цінності. «Заборона йде завжди поруч з тиражуванням потрібної інформації, яка стає обов'язковою за допомогою всіх інститутів суспільства. Джерелами тиражування стають освіта, наука, мистецтво» [6, с. 119].

Незважаючи на контроль з боку КДБ за діяльністю неформальної преси, громадських організацій, публічними виступами шістдесятників, дисидентські медіа у часи перебудови збільшили кількість своїх прихильників серед радянської аудиторії. Деякі ознаки цієї комунікації присутні і в сучасних інтернет-ЗМІ (анонімність коментарів, повідомлень, альтернативні потоки інформації). У ієрархічному тоталітарному суспільстві не користуються альтернативними інформаційними потоками. Найчастіше альтернативна усна інформація, яка поширювалася конкретними людьми, блокувалася разом з її носіями. Тому що в Радянському Союзі підтримувалися однорідні інформаційні потоки. У свою чергу, це посилювало дію джерел, які підтримували в масовій свідомості домінуючу модель суспільства.

З середини 1950-х рр. крім приватної сфери виокремлюється приватно-публічна сфера, де зароджується громадська думка незалежно від держави. Публічні та дисидентські комунікативні потоки не збігаються, в результаті чого виникли «кухонні розмови». Вона, у свою чергу, породжує феномен застою, оскільки комунікації у багатьох випадках починають не відповідати дійсності. Х. Арентс і Ю. Габермас дослідили, що у закритому суспільстві дисидентський або опозиційний рух приводить до репресій з боку влади у публічному просторі. Найчастіше комунікація велася з боку дисидентів в інформаційному просторі, а влада або відповідала наклепами в офіційній пресі, або репресіями у фізичному полі. Проте дисидентський рух створювався у приватно-публічній сфері. Ю. Габермас в комунікативній теорії називає такі рухи феноменом політичного відродження. Під час перебудови, коли відбувалися переміни у соціально-політичних процесах, публічна сфера замінила приватно-публічну, адже можна було дискутувати на заборонені теми. Проте збереглися деякі пережитки радянського комунікативного простору, як приватна сфера особистого життя.

Дисиденти використовували слова-сенси, щоб дискутувати, інакше інтерпретувати інформацію пануючої влади. Вони руйнували слова-міфи, які були базовими для радянського суспільства [1, с. 379]. Активно використовували цитування офіційних документів, історичні приклади з метою боротьби (хоча і на вербальному рівні) за нові альтернативні ідеї та цінності (національне відродження, самостійність республіки т.д.). Цікаво й те, що серед них не було противників соціалізму як політичної ідеології, вони виступали за ідею «соціалізму з людським обличчям». Дисиденти несли не нові смисли, а ті, які система замовчувала як негативні.

Захист національної мови та культури, боротьба за громадянські свободи і права, національна політика СРСР були основними темами засобів дисидентської комунікації. Усні виступи, промови, доповіді дисидентів з'являлися в рукописах, роздрукованих записках, магнітофонних записках. Також стали популярні протестні звернення, заяви, відкриті листи як «усний» самвидав.

Дисидентська комунікація як альтернативне джерело інформації в СРСР, незважаючи на перешкоди, «глушіння», репресії, зіткнення з домінуючою моделлю інформації, впливала на радянське інформаційний простір. Методи і прийоми інформаційного протистояння дисидентства офіційним ЗМІ тоталітарної держави виявилися результативними (створення громадських, правозахисних рухів, політичних організацій, популяризація альтернативних медіа).

Отже, медіатексти українських дисидентів несли альтернативні знання, зокрема з історії, літератури, мистецтва, філософії, релігії. Дисидентська комунікація як відображення інакомислення в тоталітарному суспільстві отримала вплив на масову аудиторію під час переходу з приватно-публічної до публічної сфери. Проте за тридцять років існування дисидентського руху в СРСР було збагачено інформаційну мережу та закріплено зв'язки з міжнародними інформаційними агентствами, пресою, різноманітними фондами, міжнародними організаціями по правам і свободам людини тощо. Під час перебудови в Радянській Україні мітинги, демонстрації та інші форми волевиявлення народу було організовано дисидентами, колишніми політв'язнями (В. Чорновіл, М. Горинь, Л. Лук'яненко та ін.). Тому дисидентський рух, зокрема, засоби, канали дисидентської комунікації та нові тексти для того часу, мали неабиякий вплив на розвал СРСР та створення незалежних держав.

Список використаних джерел

1. Почепцов Г. Від Facebook'у и гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : Спадщина, 2012. – 464 с.
2. Кара-Мурза С. Евреи, Диссиденты, Еврокоммунисты / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2002. – 256 с. – Режим доступу : http://www.kara-murza.ru/books/evrei/evrei_content.htm
3. Грамши А. Тюремные тетради / А. Грамши. – М.: Политиздат, 1991. – Режим доступу : <http://eot.su/node/5638>
4. Суслов И. Инакомыслие как социокультурный феномен: дис. ... к. соц. н.: 22.00.06 / Суслов Иван Владимирович. – Саратов, 2011. – 156 с.
5. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР: новейший период / Л. Алексеева. – М., Хельсинкская группа, 2006. – 384 с.
6. Почепцов Г. Контроль над разумом / Г.Г. Почепцов. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 350 с.
7. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе; Пер. с англ., послесл., примеч. А.А. Юдина. – М: ООО "Издательство АСТ", 2002. – 526 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Markuze/index.php

Мустер Р.
(м. Катовіце, Польща)

УДК 007 : 304 : 001

НОВА ФОРМА МАРГІНАЛІЗАЦІЇ НА РИНКУ ПРАЦІ – ПРОБЛЕМА ЦИФРОВОГО ВИКЛЮЧЕННЯ БЕЗРОБІТНИХ ОСІБ У ТЕОРІЇ І У СВІТЛІ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті подано теоретичний і емпіричний аналіз, що ілюструє ознаки нової форми маргіналізації на ринку праці, якою є цифрове виключення. Подано результати досліджень (комплексний тест), з вибіркою 6 000 безробітних осіб, що мешкають у Силезькій Руді. Дослідження виявило три чіткі залежності: чим нижче освіта, чим нижче дохід, чим вище вік, тим нижче рівень доступу до Інтернету.

Відсутність доступу до мережі Інтернет (чи обмежений доступ) поглиблює проблеми працевлаштування безробітних, тому що зараз все більше і більше працедавці шукають працівників через віртуальний простір.

W artykule – o charakterze teoretycznym i empirycznym – przedstawiono przejawy nowej formy marginalizacji na rynku pracy jakim jest wykluczenie cyfrowe.

Przedstawiono wyniki badań, które zostały zrealizowane na populacji 6 000 osób bezrobotnych (badanie całościowe) z Rudy Śląskiej. Badania wykazały trzy bardzo czytelne zależności: im niższe wykształcenie, im niższy dochód i im wyższy wiek, tym mniejszy poziom dostępności do Internetu.

Brak dostępu do Internetu (bądź dostęp ograniczony) pogłębia problemy związane ze znalezieniem pracy przez osoby bezrobotne – gdyż obecnie coraz częściej pracodawcy poszukują pracowników za pośrednictwem wirtualnej przestrzeni.

В статье подан теоретический и эмпирический анализ, который иллюстрирует признаки новой формы маргинализации на рынке труда, которым является цифровое исключение. Поданы результаты исследований (комплексный тест), с выборкой 6 000 безработные лица, которые проживают в Силезской Руде. Исследование выявило три четких зависимости: чем ниже образование, чем выше доход, чем выше возраст, тем ниже уровень доступа к Интернету.

Отсутствие доступа к сети Интернет (или ограниченный доступ) углубляет проблемы трудоустройства безработных, потому что сейчас все больше и больше работодатели ищут работников через виртуальное пространство.

The article - a theoretical and empirical - shows signs of new forms of marginalization in the labor market which is the digital divide. The results of studies that have been carried out on a population of 6 000 people unemployed (comprehensive study) from Ruda Śląska. The study found three very clear relationship: the lower the education, the lower the income, and the higher the age, the lower the level of access to the Internet. Lack of access to the Internet (or limited access) deepens the problems of finding a job by the unemployed - because now more and more employers are looking for workers through virtual space.

1. Вступ

Ринок роботи все частіше переноситься в мережу. У добу прогресуючих процесів глобалізації, у період динамічного розвитку інтернету все більше пропозицій щодо наявності робочих місць з'являтимуться у віртуальному просторі. Особи, що мають проблеми з користуванням інтернету, серйозно обмежують свої шанси на